

CONCEPCIÓNS ALTERNATIVAS SOBRE OS CAMBIOS FÍSICOS E QUÍMICOS

Miguel Ángel Yebra Ferro, Manuel Vidal López e Pedro Membiela Iglesia

Facultade de Ciencias da Educación de Ourense. Emails: yebrama@edu.xunta.es,
mvlopez@uvigo.es; membaliela@uvigo.es

RESUMO:

Presentamos un pequeno estudo sobre as concepcións alternativas que posúen os alumnos e alumnas do segundo curso no Grao de Educación Infantil e que cursaban a materia de Aprendizaxe das Ciencias da Natureza.

O estudo foi realizado cunha mostra de 89 estudantes no segundo cuatrimestre do curso 2016-17 aos que se lles pasou unha enquisa de concepcións alternativas sobre o que son para eles os cambios físicos e os cambios químicos.

O cuestionario constaba de dúas preguntas abertas, no que se lles pide que indiquen que é para eles un cambio físico e que un cambio químico, e de oito preguntas semi pechadas onde deben indicar si os fenómenos que se relatan, fenómenos da vida cotidian, son físicos ou químicos e o por qué da súa elección.

Realizado este pre test, na programación da materia Aprendizaxe das Ciencias da Natureza temos deseñadas una serie de actividades prácticas como poden ser: O ciclo da auga, elaboración de queixo, elaboración de pan e a combustión, onde de forma moi experimental traballan con diferentes fenómenos físicos e químicos.

Rematado o cuatrimestre os estudantes realizaron un post test para poder analizar se obtivemos algún tipo de cambio respecto as concepcións alternativas que estes estudantes tiñan antes de comezar o cusdrimestre.

Atopamos que os estudantes teñen mudado non so no que é para eles un cambio físico e un cambio químico, tamén os argumentos a hora de decantarse por un u outro o que lévanos a conclusión de que os traballos prácticos axudan ao cambio conceptual a curto e medio prazo.

PALABRAS CLAVE: Cambio Físico, Cambio Químico, Concepcións alternativas, Mestres en formación

INTRODUCCIÓN

Varios autores/as veñen publicando estudos sobre as concepcións previas dos estudantes respecto a diferentes conceptos físicos e químicos dende fai moitos anos.

A química ten sido considerada como unha materia difícil para os estudantes polos profesores, investigadores e os educadores. As razóns das dificultades dos estudantes poden estar relacionadas coa natureza abstracta de moitos conceptos de química, a falta de desenrolo operacional formal dos estudantes, a mala habilidade de visualización dos estudantes. Especialmente, a diferenza entre o emprego científico e no día a día dalgúns conceptos como o derretemento e a disolución poden ser un problema para os estudantes as veces (Özmen, 2013).

Os cambios físicos e químicos son temas importantes e fundamentais na aprendizaxe da ciencia e da química, dende a primaria ata os cursos da ESO e de Grao en Ciencias da Educación. Moitos autores teñen observado e estudado que os alumnos teñen dificultades para entender os cambios físicos e químicos, e estas dificultades causan varios conceptos erróneos. As ideas equivocadas dos estudantes sobre os cambios físicos e químicos inclúen a auga conxelándose e fervendo, a evaporación da auga e dos, o proceso de disolución, a oxidación e a queima ou combustión de diferentes materiais, e de transformacións máis relacionadas con seres vivos como a cocción dos ovos e da carne, a maduración dos froitos e a desintegración das follas (Tarhan, Ayyildiz, Ogunc & Acar, 2013)

No noso estudo centrarémonos en dous conceptos nos que detectamos moitas e variadas confusións como son o cambio físico e o cambio químico. Para elo afondamos en cuestións relacionamos como que é cada un deles para os nosos alumnos/as?, cales son as características que

as distinguen?, por que escollen entre cambio físico ou químico ante fenómenos coñecidos?. Intentaremos dar resposta o longo do artigo a cada unha destas preguntas.

Tamén analizaremos se producíronse cambios nesas concepcións alternativas unha vez feita unha intervención educativa no laboratorio coa realización de actividades prácticas abertas.

DESCRIPCIÓN DA EXPERIENCIA

Presentamos un pequeno estudo sobre as concepcións alternativas que posúen os alumnos e alumnas do segundo curso no Grao de Educación Infantil na Facultade de Ciencias da Educación sobre o que eles pensaban que eran un cambio Físico e que era un cambio Químico. Estes estudantes cursaban a materia de Aprendizaxe das Ciencias da Natureza.

O estudo foi realizado cunha mostra de 89 estudantes no segundo cuadrimestre do curso 2016-17 aos que se lles pasaron diversas enquisas (catro concretamente) de concepcións alternativas sobre o que son para eles os cambios físicos e os cambios químicos, o ciclo da auga, a combustión, a fermentación e a xerminación.

O cuestionario no que baseamos o noso estudo constaba de dúas preguntas abertas, no que se lles pide que indiquen que é para eles un cambio físico e que un cambio químico, e de oito preguntas semi pechadas onde deben indicar si os fenómenos que se relatan, fenómenos da vida cotián, son físicos ou químicos e o por qué da súa elección.

Realizado este pre test, na programación da materia Aprendizaxe das Ciencias da Natureza temos deseñadas una serie de actividades prácticas como poden ser: O ciclo da auga, elaboración de queixo, elaboración de pan, a xerminación e a combustión, onde de forma moi experimental traballan con diferentes fenómenos físicos e químicos.

Rematado o cuadrimestre os estudantes realizan un post test para poder analizar se obtivemos algún tipo de cambio respecto as concepcións alternativas que estes estudantes tiñan antes de comezar o cuadrimestre.

OS RESULTADOS ANTES DA INTERVENCIÓN

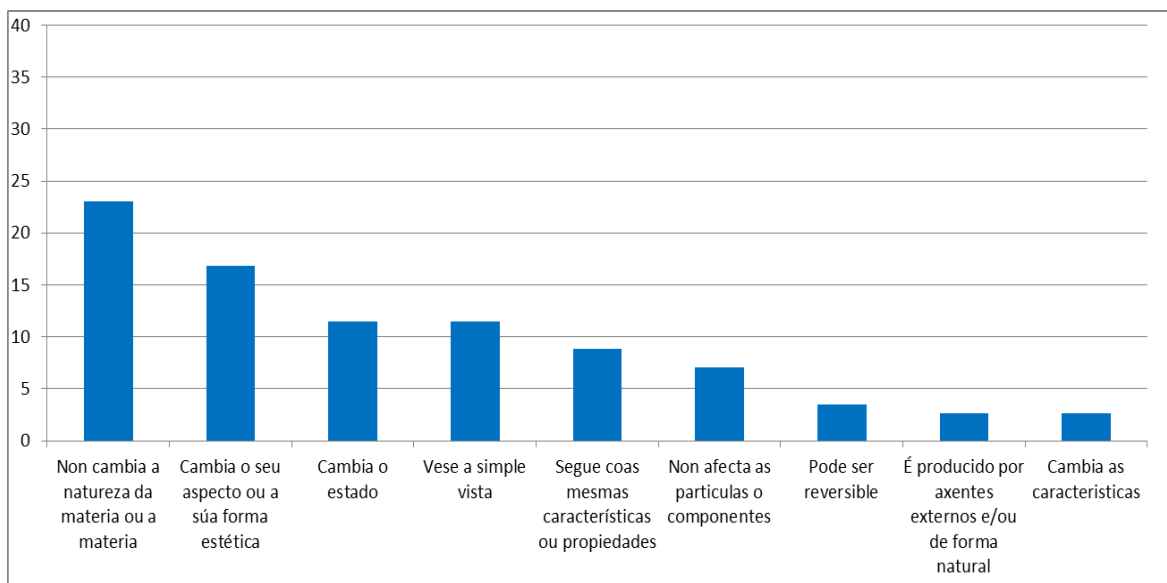
O número de respostas obtidas para o ítem nº 1 no que se lles pregunta que é para eles/as un cambio físico foi de 101 (Gráfica 1). Temos 18 respostas múltiples xa que a mostra era de 89 estudantes. Moitas achéganse bastante o que é aceptado cientificamente como cambio físico, aínda que ningunha delas supera o 25%:

- Non cambia a natureza da materia,
- So cambia o estado (como se este fora a única forma de producir cambios físicos)
- Non afecta as “partículas” ou compoñentes.

Atopamos respostas onde a linguaxe científica e a do día a día non teñen o mesmo significado: o emprego do termo “partículas” para falar de átomos ou moléculas indiscriminadamente; outro caso é o de non distinguir entre os termos materia e sustancia.

Pero tamén obtivemos moitas concepcións alternativas nas respostas de estes estudantes e que non son correctas cientificamente ou amosan pouca concreción. Entre as máis repetidas temos:

- Vese a simple vista (tamén moitos cambios químicos),
- Producido por axentes externos (o mesmo),
- Producido de forma natural (outra vez o mesmo)
- Segue coas mesmas propiedades ou características.

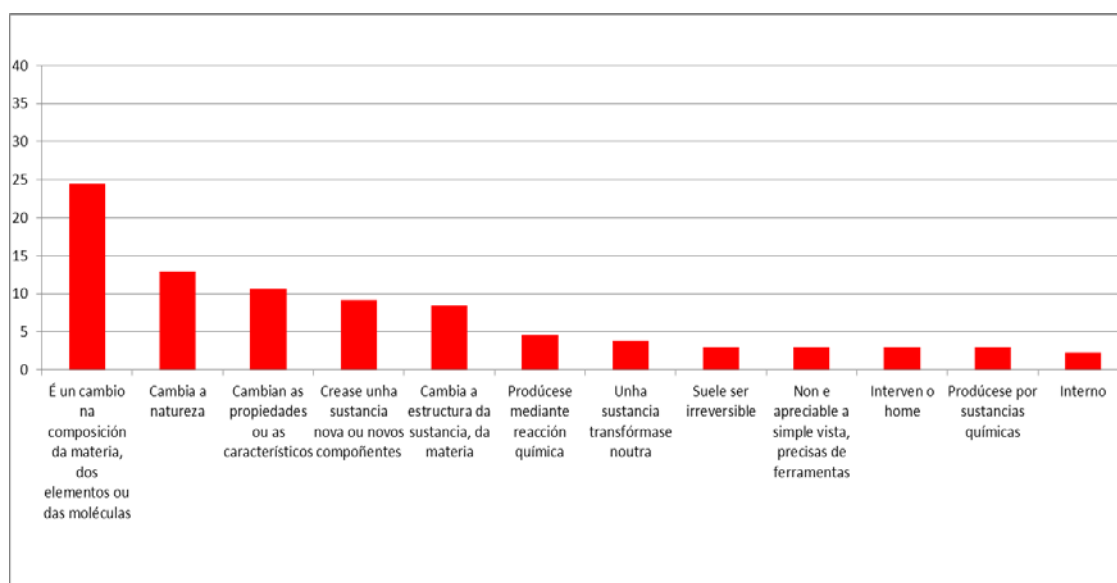
Gráfica 1.- Porcentaxes de respostas o ítem: Que é para ti un cambio físico? (N=89 estudantes)

Cando analizamos as respostas dadas a cuestión de que é para eles/as un cambio químico chegamos a 116 respostas (Gráfica 2) tamén atopamos respostas correctas ou achegadas o correcto dende un punto de vista científico:

- Cambio na composición da materia ou das moléculas, (pero tamén dos elementos).
- Cambia a natureza da materia ou das sustancias
- Créase unha sustancia nova
- Prodúcese mediante reacción química

E como na cuestión anterior obtivemos respostas lonxe da corrección científica:

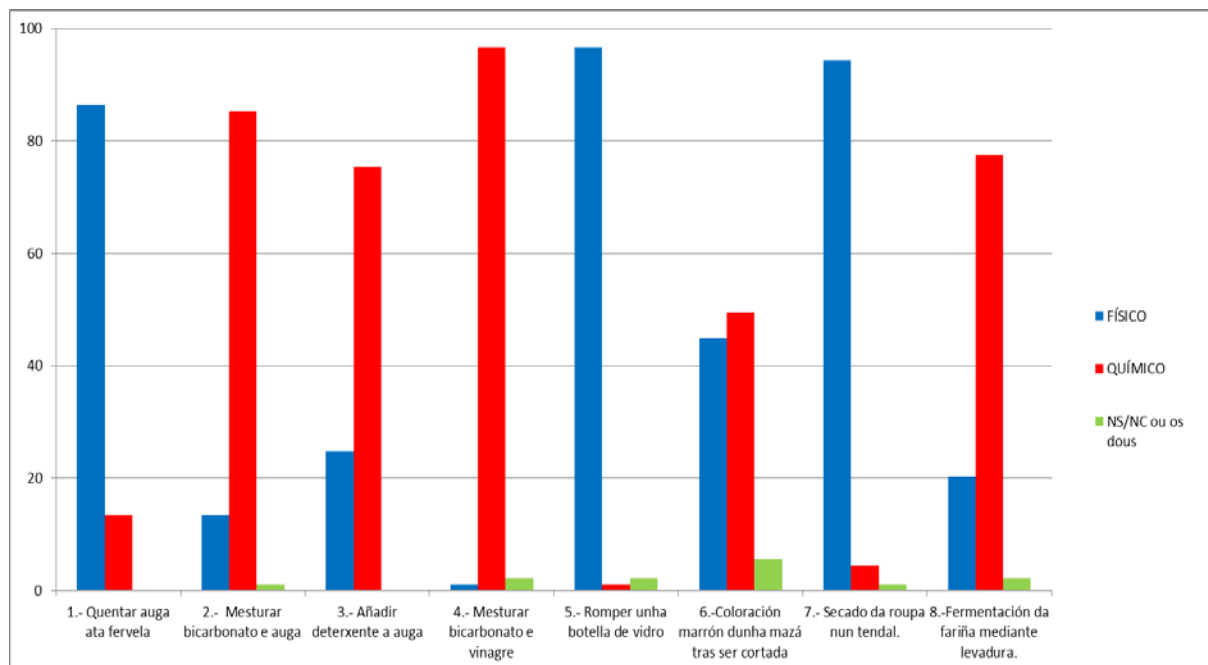
- Non apreciable a simple vista
- Intervén o home
- Prodúcese por sustancias químicas
- É un cambio interno

Gráfica 2.- Porcentaxes de respostas o ítem: Que é para ti un cambio químico? (N=89 estudantes)

Nestas respostas atopámonos con algo que escoitamos cada vez máis: Os cambios químicos son aqueles onde ten que intervir o home, son “artificiais”, algo no que ten que intervir o home ou por outra banda son fenómenos onde interveñen “químicos” como sinónimo de proceso que non ocorrese de forma natural e espontaneamente. Semella que a frase: “É que ten química” para referirse as cousas feitas polo home e con un sesgo de algo prexudicial para a nosa saúde, para o medio ambiente, para nos en xeral vai calando lentamente na opinión dos nosos estudantes.

Para afondar nas concepcións alternativas do grupo respecto aos cambios físicos e químicos o pre test constaba ademais de oito exemplos de fenómenos ou situacións cotiáns no que debían de decidir se para eles era un cambio físico ou químico e explicar o por que da súa elección. Podemos observar datos na gráfica nº 3 que dan a entender que os estudantes coñecen cales son cambios físicos e cales químicos: Quitar auga é un cambio físico (86%), mesturar vinagre e bicarbonato é un cambio químico (96%, está claro que estamos ante a xeración do volcán na educación), romper unha botella é un cambio físico (96%), o secado da roupa tamén é un cambio físico (94%) ou que a fermentación da fariña mediante o fermento é un cambio químico (78%). Pero tamén obtivemos resultados cando menos curiosos como que a mestura de bicarbonato e auga o consideran un cambio químico (85%), engadir deterxente a auga tamén (75%), que unha mazá colla unha cor marrón sexa un cambio físico(45%)

Gráfica 3.- Porcentaxes de respostas aos exemplos da vida cotián? (N=89 estudantes)

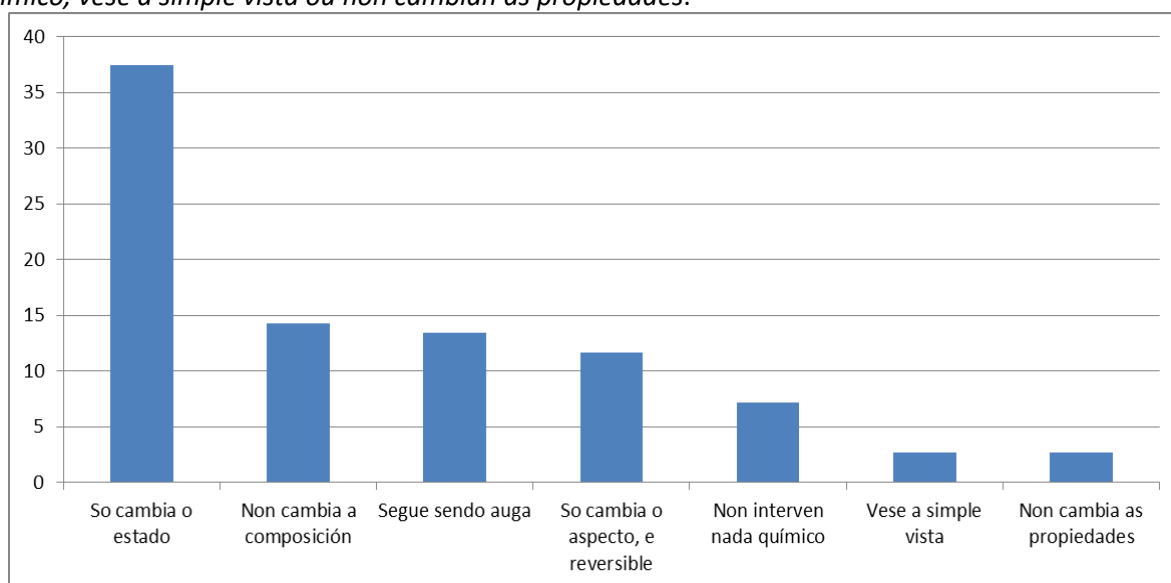
Cando analizamos os porqués desas eleccións vimos que as cousas van a peor xa que os argumentos aportados para xustificar a elección non son válidos:

- *Nun cambio de estado desaparece a auga* (quitar auga)
- *Non interveñ nada químico* (quitar auga)
- *Obtense unha materia nova* (mesturar auga e bicarbonato)
- *Prodúcese fermentación* (mesturar auga e bicarbonato)
- *Segue no mesmo estado* (oxidación das mazás)
- *A oxidación é un cambio físico* (oxidación das mazás)

A modo de exemplo analizamos máis polo miúdo tres deses fenómenos e as razóns coas que os estudantes xustifican se son físicos ou químicos:

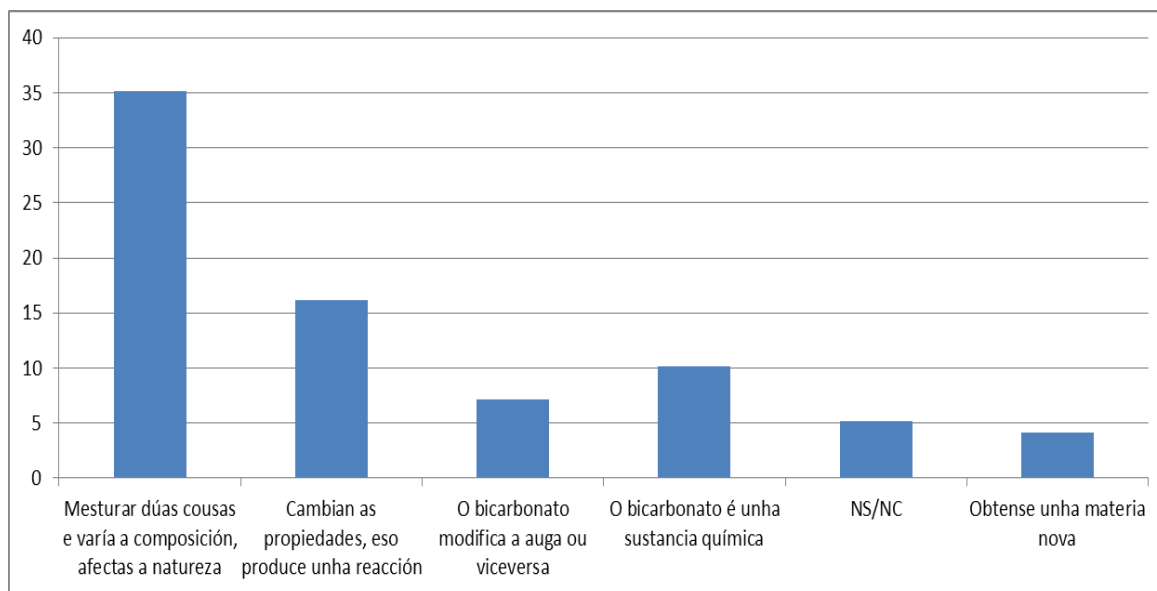
a) Quitar auga: Un 86% indican que é un proceso físico pero deses so un 65% argumentan de forma correcta ou case o por que da súa elección: *So cambia o estado, non temos un cambio na*

composición, segue a ser auga; mentres que outros dan razóns incorrectas como: *Non intervén nada químico, vese a simple vista ou non cambian as propiedades.*

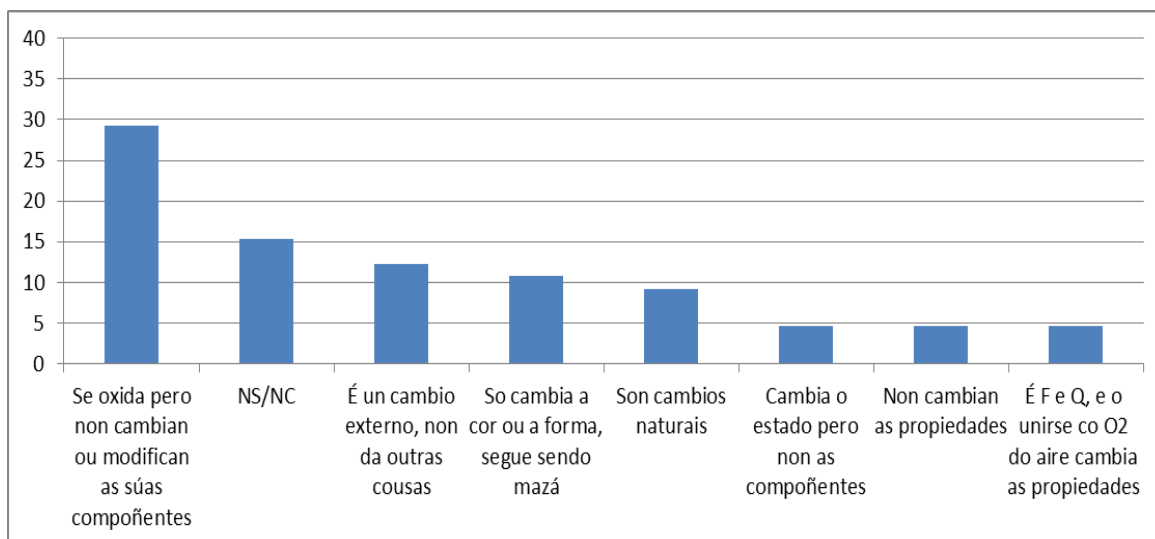
Gráfica 4.- Respostas o ítem por que queantar auga é un cambio físico? (N= 77 estudantes).

b) Mesturar auga con bicarbonato: Ata un 85,4 % din que esta mestura é un cambio químico (o cal é incorrecto) pero os razoamentos para esta elección amosan conceptos correctos como que mesturar altera as características ou as propiedades, varía a composición; pero tamén erros conceptuais como que *un dos compoñentes da mestura modifica a outra e viceversa, ou como o bicarbonato é unha sustancia química...*

Gráfica 5.- Respostas o ítem por que mesturar auga con bicarbonato é un cambio químico? (N=76 estudantes).

c) A cor marrón dunha mazá cortada: Tal vez sexa o máis curioso dos resultados do pre test. Para un 45 % resulta que é un cambio físico por exemplo por que *se oxida sen modificar a natureza da mazá* (case un 30%), o 15% non sabe ou non contesta, *é un cambio externo, son cambios naturais.*

Gráfica 6.- Respostas ao ítem por que a cor marrón dunha mazá cortada é un cambio físico. (N= 40 estudantes).

A INTERVENCIÓN NAS CLASES DE PRÁCTICAS

O longo do segundo cuadrimestre o gran grupo acode o laboratorio dividido en catro grupos (de entre 20 e 25 estudantes) para realizar as prácticas programadas na materia. Os catro grupos asisten a clases de prácticas unha vez a semana durante dúas horas onde traballan en equipas de 3 ou 4 alumnos/as e realizan unha serie de actividades como proxectos de indagación, coñecemento de macoinvertebrados e varias prácticas relacionadas con cambios físicos e químicos. Nestas sesións de laboratorio pretendemos que as actividades non sexan tipo receita, senón que nelas teñen que tomar datos e intentar chegar a conclusións que poden ser moi variadas en función da forma na que traballan durante as sesións dedicadas as prácticas.

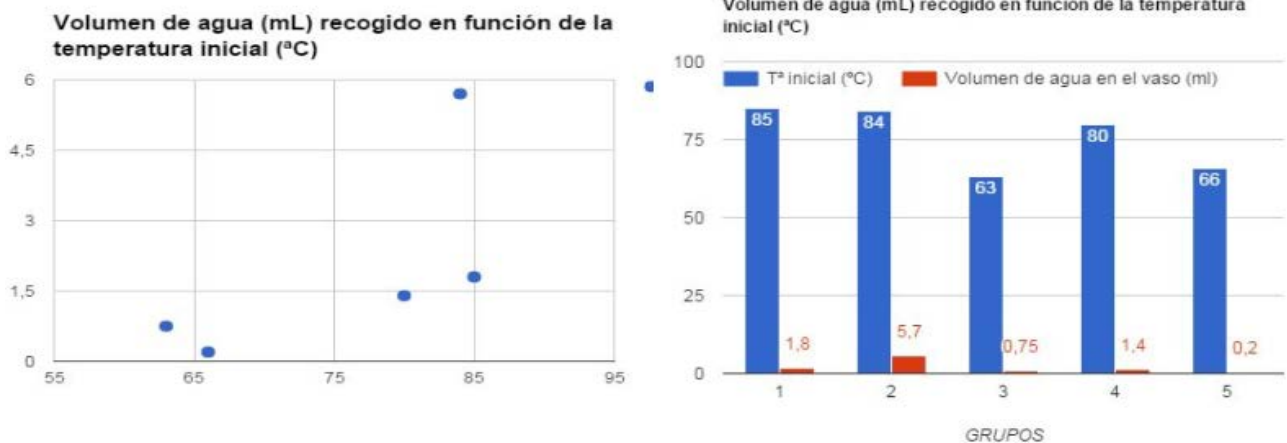
As actividades relacionadas con estes cambios son as seguintes:

1. Simulación do ciclo da auga: Simulación do ciclo da auga con materiais sinxelos, como fiambreiras, papel film, colorante alimentario e auga
2. A elaboración do pan: Fabricación dun boliño de pan con fariña, fermento, auga e un forno.
3. A elaboración de queixo fresco: leite fresca pasteurizada, callo de tenreira, gasas, moldes, qentador, termómetros e tarros de vidro
4. Estudo da combustión: Pratos, velas, chisqueiro, auga e frascos de vidro de diferentes tamaños.

Nestas actividades prácticas insistimos moito en que non teñen que cingirse os guións que os profesores explicamos antes de facer cada unha delas e que deben de compartir información entre os grupos. Por exemplo cando estudamos o ciclo da auga, cada grupo debe de medir a cantidade de auga que qentan, a cantidade de auga que recollen nos chupitos unha vez condensada, a cor que ten dita auga, a superficie de contacto da auga co aire dentro do recipiente e o tempo que están deixando gotear a auga condensada no film.

A modo de exemplo unha das táboas e representacións gráficas feitas polos estudantes cos datos obtidos polos grupos durante a realización da práctica simulación do ciclo da auga:

	Cantidade de auga quente recollida	Temperatura da auga	Cantidade de auga
GRUPO 1	400 mL	49 °C	0'3 mL
GRUPO 2	300 mL	61 °C	1'1 mL
GRUPO 3	400 mL	68 °C	1'4 mL
GRUPO 4	300 mL	87 °C	4 mL

OS RESULTADOS DESPOIS DA INTERVENCIÓN

Unha vez realizadas as actividades os estudantes deben de entregar un caderno de prácticas onde aparezan, ademais dos materiais empregados e o procedemento a seguir polo profesor e polos seus futuros alumnos/as, os obxectivos da práctica, a situación problema, hipótesis e predicións, o seguimento da experiencia e as conclusións as que chegan.

O número de estudantes aos que se lles pasou o post test foi de 105, pero só foron 86 os analizados xa que coinciden cos analizados cos 89 do pre test. A enquisa final contén cuestións semellantes as dos diferentes pre test, coa finalidade de coñecer se as concepcións alternativas mudan ou manéñense. No post tes incluímos cuestións como:

- Para ti en que consiste o ciclo da auga?
- É certo entón que o ciclo da auga proporciona auga sen ningún elemento contaminante?.

Xustifica a túa resposta.

- Cal é a diferenza entre un cambio físico e un químico? Pon un exemplo de cada un deles.
- Podes explicar en que consiste unha fermentación?

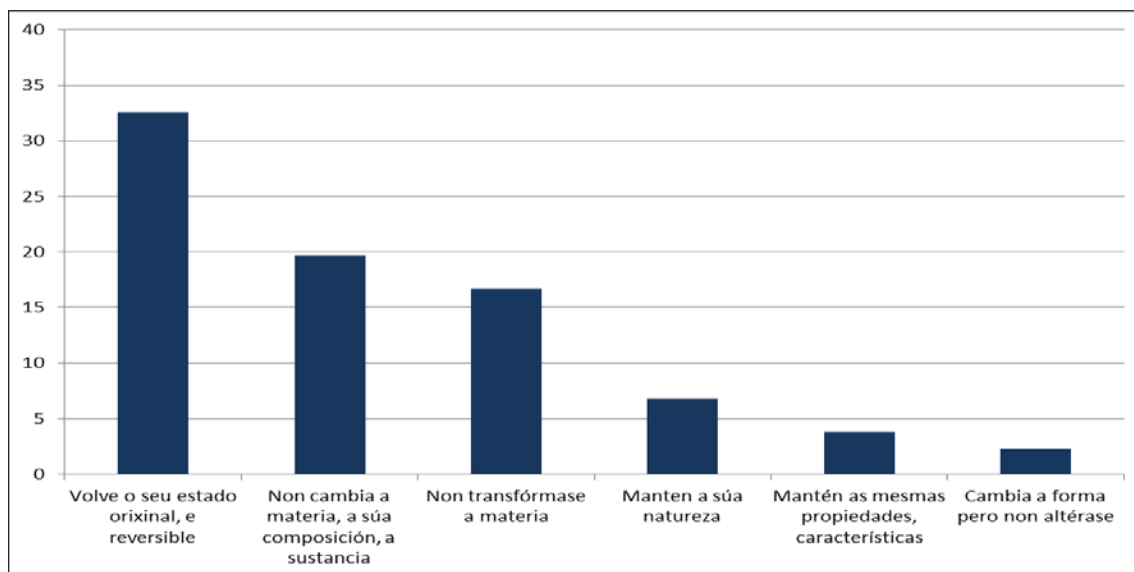
Analizaremos máis polo miúdo a relacionada co aprendido sobre as diferenzas entre cambio físico e cambio químico.

Respecto o que é para eles un cambio físico observamos nos resultados que:

O número de respostas aumentou xa que temos 132 respostas diferentes pero dadas por 86 estudantes. Tamén observamos unha mellora na calidade das respostas e nos exemplos para xustificar esas respostas:

- Volve o seu estado orixinal, e reversible (33%)
- Non cambia a materia, a súa composición ou a sustancia (20%)
- A Materia non se transforma (17%)

A linguaxe empregada é máis achegada a linguaxe científica, empregando termos como: *Reversible, Non cambia a sustancia, non prodúcese transformación.*

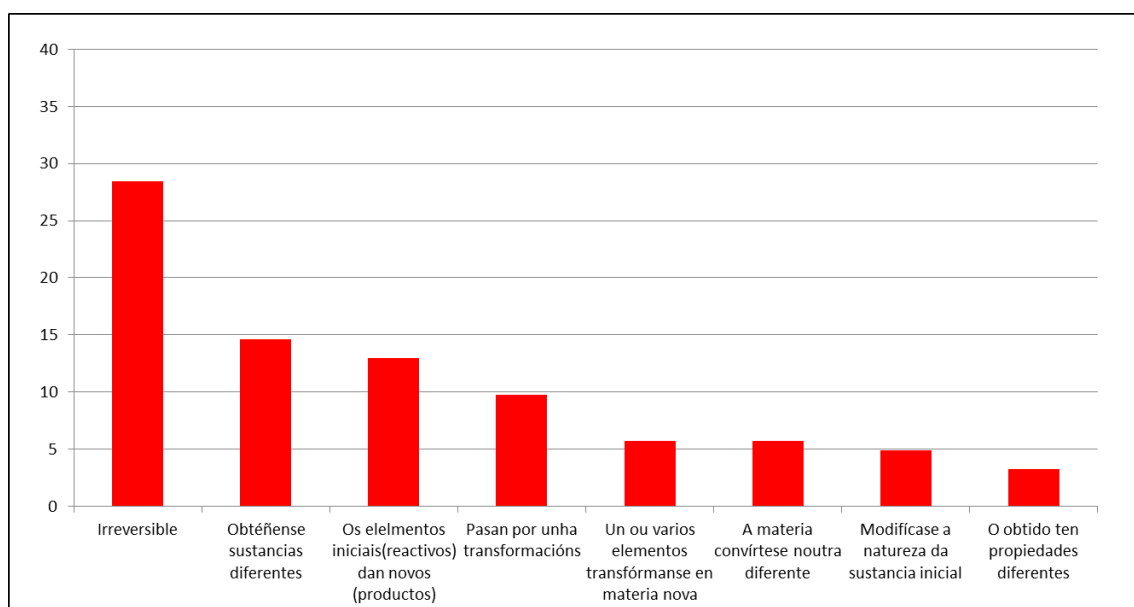

Gráfica 7.- Porcentaxes de respostas o ítem: Que é para ti un cambio físico? Despois da intervención educativa (N=86 estudantes).

Respecto as respostas dadas para definir e xustificar un cambio químico tamén podemos dicir que a mellora é salientable. Obtivemos 123 respostas fronte as 116 do pre test, con tres alumnos/as menos contestando o post test.

Apreciamos esta melloría nas porcentaxes de respostas correctas dende un punto de vista científico e no emprego dunha linguaxe menos do día a día e máis achegado o linguaxe científico:

- *É un cambio irreversible en moitas ocasións (28%)*
- *Obtemos sustancias diferentes (15%)*
- *Os elementos iniciais, reactivos, dan novos, produtos. (13%)*
- *A materia convértese noutra diferente (6%)*
- *Modifícase a natureza da sustancia inicial (5%)*

Gráfica 8.- Porcentaxes de respostas o ítem: Que é para ti un cambio químico? Despois da intervención educativa (N=86 estudantes).

CONCLUSIÓNS

Varias son as conclusións que atopamos neste modesto estudo.

Antes da realización das actividades prácticas no laboratorio existe unha gran confusión entre conceptos básicos da física e da química. Confusións como que elemento e sustancia son equivalentes, que elementos e compoñentes tamén son o mesmo a hora de pensar de que está formada a materia, asociar fermentación a formación de burbullas de gas.

Tamén vemos unha preocupante asociación da química con fenómenos artificiais ou prexudiciais para a vida. Algo que, temos a impresión, cada vez atópase máis instalado na sociedade.

Coincidimos con Durmus e Bayraktar (2010) en que a realización traballos no laboratorio axudan máis a que os cambios conceptuais sexan máis efectivos que as instrucións tradicionais. Estas actividades amosaron a súa eficacia na redución dos conceptos erróneos que tiñan os estudantes relacionados cos termos cambio físico e cambio químico. Os resultados deste estudo apoian a inclusión de máis actividades prácticas de laboratorio de ciencias nas aulas de ciencias. Sen embargo, non é suficiente simplemente aumentar a frecuencia das actividades prácticas de laboratorio. A súa calidade e a forma de facelas son igualmente importantes si desexamos un cambio conceptual como obxectivo final (Durmus & Bayraktar, 2010).

Tamén semella que o traballo en pequenos grupos é unha ferramenta eficaz nestes cambios que obtivemos non nosos estudantes. A aprendizaxe cooperativo é un enfoque de aprendizaxe activo no cal os estudantes traballan xuntos en grupos pequenos para completar unha tarefa asignada xa que os estudantes atopan o tema de "cambios físicos e químicos" difíciles e abstractos, e polo tanto xeralmente teñen moitos conceptos erróneos o respecto (Tarhan et al., 2013).

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

ÖZMEN, H. (2013). A Cross-National Review of the Studies on the Particulate Nature of Matter and Related Concepts. *Eurasian Journal of Physics & Chemistry*, 5(2), 81-110.

DURMUS, J., & BAYRAKTAR, S. (2010). Effects of Conceptual Change Texts and Laboratory Experiments on Fourth Grade Students' Understanding of Matter and Change Concepts. *Journal of Science Education and Technology*, 19, 498–504. DOI 10.1007/s10956-010-9216-9, 2010

TARHAN, L., AYYILDIZ, Y., OGUNC, A., & ACAR, B. (2013). A jigsaw cooperative learning application in elementary science and technology lessons: physical and chemical changes. *Research in Science & Technological Education*, 31(2), 184-203.